

УДК 811 (07) (477) "198"

СТАНОВЛЕННЯ ІНШОМОВНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ДЕМОКРАТИЧНИХ ЗМІН (90-ТІ РОКИ ХХ ст.)

Віта Безлюдна

*Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини,
вул. Садова, 2, Умань, Черкаська обл., України, 20300*

Проаналізовано нормативні документи кінця 90-х років ХХ ст., які сприяли становленню іншомовної освіти, зокрема підготовці майбутніх учителів іноземних мов; визначено такі тенденції розвитку іншомовної освіти у визначений період: структурно-функціональна перебудова вищої школи, що дало змогу адаптувати систему вищої освіти, її гуманітарну складову до нових умов суспільного та політичного життя, законодавче оформлення переходу вітчизняної вищої школи від унітарності до варіативності, обґрунтування нових орієнтирів у визначенні цільового компонента іншомовної освіти, запровадження нових двопрофільних спеціальностей на факультетах іноземних мов. Доведено, що на початку 90-х років ХХ ст. у вітчизняній іншомовній освіті почала формуватися сучасна концепція професійної підготовки майбутніх учителів іноземних мов.

Ключові слова: іншомовна освіта, підготовка майбутніх учителів, іноземна мова, вищі педагогічні навчальні заклади, гуманізація, університетська освіта.

На початку 90-х років ХХ ст. розпочався новий етап європейської інтеграції. У зв'язку з цим освітня політика країн Західної Європи концентрувалася на поліпшенні якості підготовки спеціалістів зі знанням іноземної мови. Враховуючи десятирічний досвід нових стратегічних програм Євросоюзу, стає очевидним, що українському суспільству належить пройти тривалий шлях. Вважаємо, що порівнювати треба не тривалість двох етапів інтеграції, а якість і масштаб тих змін, які відбулися до початку 90-х років, і тих, що очікують на новому етапі. Тому українська держава почала розробляти нові стратегії з поглибленого вивчення іноземних мов, передусім англійської, у загальноосвітній і вищій школі.

Уряд робив акцент на підготовку робочої сили високої якості, краще адаптованої до потреб інформаційного суспільства. Однак попит на вчителів зі знанням іноземної мови суттєво випереджав темпи підготовки.

Шляхи розвитку іншомовної освіти, зокрема професійної підготовки майбутніх учителів іноземних мов у вищих педагогічних навчальних закладах (ВПНЗ) України у різні періоди досліджували вітчизняні науковці: Ю. Гончарук "Основні підходи до визначення змісту іншомовної освіти у ВНЗ України", А. Зінченко "Історія професійної підготовки вчителя

іноземної мови в системі освіти України”, О. Коваленко “Модернізація системи іншомовної освіти в Україні”, О. Котенко “Іншомовна методична культура майбутнього вчителя початкової школи як базовий конструкт його професійного становлення”, О. Мисечко “Формування системи фахової підготовки вчителя іноземної мови у педагогічних навчальних закладах України (початок 1990–початок 1960 рр.)”, С. Ніколасенко “Іноземні мови в навчальних закладах України”, О. Околовича “Підготовка вчителя іноземної мови у вищих педагогічних навчальних закладах України (друга половина ХХ – початок ХХІ століття”, О. Троценко “Педагогічне моделювання професійної підготовки майбутніх учителів іноземної мови початкової школи” та ін. Напрацювання дослідників пов’язані з питаннями становлення іншомовної освіти у вищих педагогічних навчальних закладах України в період демократичних змін.

Мета нашої праці – проаналізувати нормативні документи та постанови уряду, які прийняли у 90-х роках ХХ ст., які дають змогу простежити законотворчий процес професійної підготовки майбутніх учителів іноземних мов у вищих педагогічних навчальних закладах.

Під час переходу країни до нових соціально-економічних умов вища школа зазнала суттєвих змін, що стосувалися всіх її структурно-змістових компонентів. У державні документи та навчальні плани заклали ідеї гуманізації і гуманітаризації педагогічної університетської освіти, тобто почали читати культурологічні, загальнорозвивальні дисципліни. Створення нового, демократичного суспільства, розширення та вдосконалення системи вищої освіти – це ті чинники, які впливали на формування суспільного замовлення підготовки вчителя у 90-х роках ХХ ст.

У кінці ХХ ст. йшлося про необхідність сформувати гуманістичні моделі фахівця нового типу – озброєного не тільки фаховими знаннями, а з чіткими світоглядними орієнтирами, широким соціальним мисленням, науковим баченням загальної картини світу. Найперше до цього процесу залучали викладачів гуманітаріїв, які покликані виховувати в студентів ціннісні орієнтири, високу духовну та моральну культуру, активну життєву позицію [6, с. 2]. Гуманітарний чинник став найважливішим джерелом і передумовою системного реформування всіх ланок освітньої інфраструктури. На цьому етапі становлення вища освіта потребувала інших підходів до методології, змісту, розкриття спектра індивідуальних можливостей майбутнього спеціаліста. Вимоги до професійної підготовки випускників ВПНЗ збільшувались, актуалізуючи контекстно-професійну модель навчання, *компетентнісний підхід*, поглиблюючи процеси системності й *міжпредметності знань студента*. Відбулося суттєве розширення та зміцнення гуманітарної компоненти навчально-виховного процесу, створення та впровадження нових концептуальних засад, форм і методів діяльності.

З розвитком Української держави простежувалась тенденція реорганізації педагогічних інститутів в університети, які поступово стали найбільшими центрами підготовки вчителів, зокрема вчителів іноземних мов.

За роки творення вітчизняної системи вищої освіти мережа діючих ВПНЗ з правом підготовки майбутніх учителів іноземних мов збільшувалась, вводили нові двопрофільні спеціальності. Кожен навчальний заклад мав свою специфіку діяльності й різні завдання з підготовки фахівців означеного профілю.

Майбутніх учителів іноземних мов готували педагогічні коледжі за умови виконання ними вимог галузевих стандартів вищої педагогічної освіти. З цією метою педагогічні училища (технікуми) реорганізовували у педагогічні коледжі, які функціонували за двома моделями: педагогічні коледжі як структурні підрозділи педагогічних або класичних університетів [2]. Згодом таку тенденцію призупинило Міністерство освіти та науки України, оскільки реорганізація спричинила дефіцит кваліфікованих педагогічних працівників на регіональному рівні [9, с. 189].

Щоб зрозуміти суть політики в галузі іншомовної освіти, треба вивчити нормативні документи та законодавчі акти, які видало Міністерство освіти України у досліджуваній період. Опрацювання цих документів допоможе простежити законотворчий процес професійної підготовки майбутніх учителів іноземних мов.

Аналіз нормативних документів виявив, що законодавча база Української держави в галузі іншомовної освіти напрацьовувалась поступово, враховуючи вітчизняний і європейський досвід. Реформування вищої освіти розпочалося на початку 90-х років: Закон України “Про освіту”, “Закон про мови в УРСР” (1991), Державна національна програма “Освіта: Україна ХХІ століття” (1993), Цільова комплексна програма “Вчитель” (1997), Державний освітній стандарт з іноземної мови (1998), Болонська декларація (1999), Національна доктрина розвитку освіти (2002), Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти (2003). Визначені у законодавчих документах завдання були спрямовані на забезпечення переходу до гнучкої, динамічної, ступеневої системи підготовки фахівців, зокрема майбутніх учителів іноземних мов; відкривались нові кафедри у межах факультетів вищих педагогічних навчальних закладів (ВПНЗ), які готують вчителів іноземних мов; удосконалювалась ступенева структура вищої освіти, враховуючи європейську практику організації акредитацій та контролю якості освіти; інтеграцію України у світовий освітній простір.

Зокрема, у Законі України “Про освіту” (ст. 42–46) визначено завдання та шляхи реформування ВПНЗ: вища освіта забезпечує фундаментальну наукову, професійну та практичну підготовку, здобуття громадянами освітньо-кваліфікаційних рівнів відповідно до їхнього покликання, інтересів і

здібностей, удосконалення наукової та професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації; вищими закладами освіти є технікум (училище), коледж, інститут, консерваторія, академія, університет; відповідно до статусу вищої освіти визначено чотири рівні акредитації вузів: I рівень – технікум, училище, інші прирівняні до них вищі заклади освіти; II рівень – коледж, інші прирівняні до них вищі заклади освіти; III і IV рівні (залежно від результатів акредитації) – інститут, консерваторія, академія, університет; визначено перелік фахівців за освітньо-кваліфікаційними рівнями, які готують вищі заклади освіти: а) молодший спеціаліст – готують технікуми, училища, інші заклади освіти I рівня акредитації; б) бакалавр – забезпечують коледжі та інші заклади II рівня акредитації; в) спеціаліст, магістр – готують вищі заклади освіти III-IV рівнів акредитації.

Міністерство освіти 2 червня 1993 р. затвердило “Положення про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах”, у якому зазначалося, що “навчальний процес організовується з урахуванням можливостей сучасних інформаційних технологій навчання та орієнтується на формування освіченої гармонійно розвиненої особистості, здатної до постійного оновлення наукових знань, професійної мобільності та швидкої адаптації до змін і розвитку в соціально-культурній сфері, в галузях техніки, технологій, системах управління та організації праці в умовах ринкової економіки”. Розкрито суть змісту освіти: “Зміст освіти визначається освітньо-кваліфікаційною характеристикою підготовки: структурно-логічною схемою підготовки, навчальними програмами дисциплін, іншими нормативними актами органів державного управління освітою та вищого навчального закладу і відображається у відповідних підручниках, навчальних посібниках, методичних матеріалах, дидактичних засобах, а також при проведенні навчальних занять та інших видів навчальної діяльності” [7, с. 383].

Організаційно-управлінським проектом державної політики в галузі освіти стала *Державна національна програма “Освіта» (Україна XXI століття)” (1993)*, у якій наголошувалося, що розбудова системи освіти, її докорінне реформування мають стати основою відтворення інтелектуального та духовного потенціалу народу, виходу вітчизняної науки, техніки і культури на світовий рівень, національного відродження, становлення державності й демократизації суспільства в Україні [3]. У програмі визначено загальні принципи державної політики в галузі освіти та об’єктивні дані проведеного аналізу стану, тенденцій і перспектив розвитку освіти.

На підставі Закону “Про освіту” розробляли певні нормативні акти, в яких визначили шляхи удосконалення навчального процесу у ВНЗ в умовах ступеневої підготовки спеціалістів, зокрема майбутніх учителів іноземних мов. Кабінет Міністрів України 1994 р. затвердив “Положення про ступеневу систему освіти” і новий “Перелік напрямів вищої базової освіти та

кваліфікаційних рівнів у навчальних закладах України” [4]. На підставі згаданого “Переліку ...” з 1994-1995 навчального року затверджено програми підготовки “бакалаврів”, “молодших спеціалістів” і “спеціалістів”. У цих документах визначено сутність ступеневої системи освіти, яка покликана забезпечити: загальноосвітню, загальнокультурну, професійну та наукову підготовку фахівців різних рівнів і галузей знань; підвищення соціальної значущості, престижу знань і соціального захисту особи в умовах частоті зміни потреб економіки та ринку праці; фундаментальність знань випускників вищої школи та її інтеграцію у світову систему освіти. Цілі ступеневої освіти – охопити освітні, освітньо-професійні, професійно-орієнтовані та освітньо-наукові аспекти.

В умовах кардинальних освітніх перетворень характерною ознакою цього періоду стало погіршення ставлення студентів до майбутньої професії. Якщо у 1985 р. повторили б свій вибір 81% студентів 4 курсу, то у 1990 – тільки 70,8% [1, с. 68]. У 1996 р. ВПНЗ залишило понад 5 тис. викладачів, зокрема близько 2 тис. кандидатів і докторів наук. Перестала діяти традиційна система розподілу випускників. Щоб запобігти цьому, Президент України в 1996 р. підписав Указ “Про заходи щодо реформування системи підготовки спеціалістів і працевлаштування випускників вищих навчальних закладів”, де передбачалося, що абітурієнти, які вступають до вищих навчальних закладів, укладатимуть із ректором контракт про те, що після закінчення навчання вони зобов’язуються відпрацювати три роки у державній установі.

З середини 90-х років ХХ ст. соціально-економічний розвиток суспільства потребував якісних змін у системі вищої освіти, радикального оновлення структур, форм, засобів функціонування, максимальної інтенсифікації навчально-виховного процесу. В нових умовах розвитку ВНЗ не лише підвищували рівень професійної кваліфікації випускників, а й якнайшвидше переходили до підготовки фахівців якісно нового типу, які здатні ефективно й гнучко реагувати на зміни соціальних, економічних і технологічних умов виробництва. Поняття *фахівець нового типу* стає феноменом, який відображає принципово нові соціально-ціннісні та морально-психологічні орієнтації суспільства, сучасні тенденції в розвитку науки, побудову та функціонування системи освіти з урахуванням накопиченого світового та вітчизняного досвіду. Висококваліфікований фахівець нового типу – це особистість, яка володіє високим професіоналізмом, інтелігентна, соціально зріла і творча. Новий тип фахівця – це еталон людини нової формації, яка вміє виробляти оціночні судження, має глибокі наукові знання в сфері людинознавства, здатна вести діалог, творчо активна, самостійна, готова транслювати спеціальності та культури.

Інтегральний показник зрілості системи – різнобічні знання, які реалізуються в індивідуально-творчій діяльності.

Умовою успішного навчання іноземних мов було розроблення методичної концепції (Концепція підготовки вчителя іноземної мови). У концепції науково обґрунтовано структуру системи й визначено умови підготовки вчителя іноземної мови у ВПНЗ [5].

Автори концепції (1995), яку запропонувала кафедра методики викладання іноземних мов Київського державного лінгвістичного університету, обґрунтовуючи нові орієнтири у визначенні цільового компонента іншомовної освіти, наголошували на тому, що мета предмета “Іноземна мова” має бути комплексною, охоплювати чотири рівнозначні та взаємопов’язані аспекти: *навчальний (або практичний), пізнавальний (або загальноосвітній), розвивальний і виховний*.

Навчальний аспект полягав в оволодінні іноземною мовою як засобом міжособистісного спілкування в основних видах мовленнєвої діяльності – аудіювання, говоріння, читання, письмо.

Пізнавальний (або загальноосвітній) – передбачав збагачення духовного світу особистості, набуття знань про культуру країни, мову якої вивчають, та рідної країни; про будову іноземної мови, її систему, особливості, подібність до рідної мови учнів і розбіжності з нею. Зауважимо, що в цьому формулюванні простежувалось певне розширення сутності загальноосвітньої мети навчання завдяки появі такого завдання, як збагачення духовного світу особистості учня.

До *розвивального аспекту* автори концепції зачислили розвиток мовних здібностей: фонетичного та інтонаційного слуху, мовної здогадки, імітації, логічного викладення думок, що підтверджувало збільшення уваги до розвивального потенціалу процесу навчання іноземних мов. Крім того, цей аспект охоплював ще й розвиток психічних функцій особистості, вміння спілкуватися з іншими людьми.

Виховний аспект, крім виховання таких рис характеру – доброзичливість, толерантність, колективізм, активність, працьовитість, враховував також виховання культури спілкування, прийнятої в цивілізованому світі [5, с. 3–10]. Зазначимо, що таке завдання у шкільних програмах не виділяли.

У Проекті державного освітнього стандарту (1996) опрацьовували зміст іншомовної освіти навколо чітко виділених чотирьох типів цілей навчання іноземних мов: практичних, виховних, освітніх і розвивальних.

В “Інформаційному збірнику наказів та інструкцій Міністерства освіти України” (1996) наголошувалось на новій концепції гуманітарної освіти, яка полягала в підготовці студентів до самостійної діяльності в нових соціальних і культурних умовах. Домінуючою тенденцією кінця ХХ ст. була свідомо

діяльність індивіда, який “прагнучи створити нову реальність, керується критеріями знання, професіоналізму, усвідомленням власної відповідальності як за себе, так і за суспільство в цілому” [8, с. 2].

Отже, виконаний аналіз нормативно-правових документів і постанов уряду періоду демократичних змін України дає змогу виділити такі тенденції розвитку іншомовної освіти у визначений період: структурно-функціональна перебудова вищої школи, що допомогла адаптувати систему вищої освіти, її гуманітарну складову до нових умов суспільного та політичного життя, розвиваючи ідеї гуманізації та гуманітаризації освіти у ВПНЗ; законодавче оформлення переходу вітчизняної вищої школи від унітарності до варіативності; обґрунтування нових орієнтирів у визначенні цільового компонента іншомовної освіти (іноземна мова як комплексна дисципліна охоплює чотири рівнозначні та взаємопов'язані аспекти: навчальний (практичний), пізнавальний (загальноосвітній), розвивальний, виховний), запровадження нових двопрофільних спеціальностей на факультетах іноземних мов.

Вимоги часу й розпочата радикальна реформа системи освіти в Україні спрямовували майбутніх учителів шкіл і викладачів ВПНЗ різних рівнів акредитації на досягнення головної мети – соціалізацію та самореалізацію особистості. Надзвичайно важливою за таких умов стала ступенева підготовка майбутнього вчителя.

-
1. Астахова В. І. Деякі нові штрихи у соціальному портреті студентства / В. І. Астахова // Проблеми вищої школи. Науково-методичний збірник. – 1993. – вип.78. – Київ : Вища школа. – 121 с.
  2. Вітвицька С. С. Моделі ступеневої педагогічної освіти західноєвропейських країн, США та України: порівняльний аналіз // Професійно-педагогічна освіта: сучасні концептуальні моделі та тенденції розвитку: монографія / Авт. кол. О. А. Дубасенюк, О. Є. Антонова, С. С. Вітвицька, Н. Г. Сидорчук, О. М. Спірін, Н. В. Якса та ін. / За заг. ред. проф. О. А. Дубасенюк: Вид. 2-е, доп. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2008. – С. 71–103.
  3. Збірник законодавчих та нормативних актів про освіту. – Київ, 1994. – Вип.1 – 329 с.
  4. Збірник основних нормативних актів про вищу освіту, наукову діяльність, підготовку та атестацію наукових кадрів (станом на 01.02.2003р.). — Харків: Гриф, 2003. – 336 с.
  5. Концепція підготовки вчителя іноземної мови [Текст] / С. Ю. Ніколаєва // Іноземні мови. – 1995. – № 3–4.
  6. Онищенко І. Гуманітарна освіта в контексті Болонського процесу // Освіта. – 14–21 липня 2004 р.

7. Положення про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах. Затверджено наказом Міністерства освіти України від 2 червня 1993 р. № 161 // Освіта України: Нормативно-правові документи. – Київ, 2001.
8. Про концептуальні засади гуманітарної освіти в Україні (вища школа) // Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України – 1996. –№ 6 (березень). –С. 15
9. Янкович О. І. Освітні технології в історії вищої педагогічної освіти України (1957–2008) / О. І. Янкович. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2008. – 319 с.

*Стаття: надійшла до редколегії 25.11.2016
доопрацьована 15.03.2017
прийнята до друку 11.04.2017*

**FORMATION OF FOREIGN LANGUAGE EDUCATION
OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF DEMOCRATIC CHANGES
(90s OF THE XXth CENTURY)**

Vita Bezliudna

*Pavlo Tychyna State Pedagogical University of Uman,
Sadova Str., 2, Uman, Cherkasy Region, Ukraine, UA – 20300*

The article analyzes the normative documents of 90s of the XXth century, which contributed to the formation of foreign language education, in particular future foreign language teacher training. It should be noted that with the development of the Ukrainian state the reorganization of educational institutions continues to take place in universities, which gradually become the largest center for teachers' training, including teachers of foreign languages. The article opens the educational content of that period – content of education that defines educational qualification characteristics of preparation: structural and logical scheme of training curriculum subjects, other regulations of state education department and the university, the display of the content in the relevant textbooks, teaching materials, teaching facilities, and during training sessions and other educational activities. The author of the article identifies the following trends in the development of foreign language education: structural and functional reorganization of high school, which allows to adapt the higher education system, its humanitarian component to the new conditions of social and political life; legislative support of the transition of the national high school from a unitary to its variance, the study of new benchmarks in determining the target component of foreign language education; the introduction of new multyprofiles specialties at foreign languages departments. The article proves that in 90-s of the XXth century the domestic foreign language education began to shape the modern concept of professional future foreign languages teachers' training.

Key words: foreign education, training of future teachers, foreign language, higher educational establishments, humanization, university education.